

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ОНОВЛЕННЯ ЗМІСТУ, ФОРМ ТА
МЕТОДІВ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ**

Збірник наукових праць

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований в 1996 році

Рівне – 2007

ББК 74.20

О - 59

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць.

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пальчевський Степан Сергійович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Заступник головного редактора:

Янцур Микола Сергійович – кандидат педагогічних наук, професор (відповідальний секретар) (Рівненський державний гуманітарний університет).

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Бех Іван Дмитрович – доктор психологічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут проблем виховання АПН України);

Вербець Владислав Володимирович – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Воробійов Анатолій Миколайович – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Дем'янчук Анатолій Степанович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АНВШ України (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Карпенчук Світлана Григорівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Коваль Ганна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Литвиненко Світлана Анатоліївна – доктор педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Лісова Світлана Валеріївна – доктор педагогічних наук, професор (Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука);

Малафійк Іван Васильович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Мігюров Борис Никифорович – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павелків Роман Володимирович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Павлютенков Євген Михайлович – доктор педагогічних наук, професор (Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти);

Пасічник Ігор Демидович – доктор психологічних наук, професор (Національний університет “Острозька Академія”);

Поніманська Тамара Іллівна – кандидат педагогічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет);

Савчин Мирослав Васильович – доктор психологічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний інститут ім. Івана Франка);

Терещук Григорій Васильович – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Тернопільський національний педагогічний університет ім. Володимира Гнатюка);

Тищук Віталій Іванович – кандидат педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПСН (Рівненський державний гуманітарний університет);

Ямницький Вадим Маркович – доктор психологічних наук, професор (Рівненський державний гуманітарний університет).

Затверджено Вченою Радою Рівненського державного гуманітарного університету (протокол № 9 від 29. 03. 2007 р.).

Збірник затверджений ВАК України як наукове фахове видання, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата наук з педагогіки (постанова Президії ВАК України №1-05/7 від 9.06.1999 р. та додаток до постанови ВАК України від 11.10. 2000 р. № 1 – 03/8).

За достовірність фактів, дат, назв і т. п. відповідають автори статей. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії. Рукописи рецензуються і не повертаються.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31. Рівненський державний гуманітарний університет

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2007

УДК: 82 – 84

Г.І. НІКОЛАЙЧУК

ЗАГАЛЬНІ МОДЕЛІ ПОРОДЖЕННЯ ВИСЛОВУ У СТРУКТУРІ МОВЛЕННЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Резюме. В статті аналізуються моделі мовотворення, що представляють різні аспекти мовленнєвої діяльності. Доведена особлива актуальність розробок комплексних підходів до аналізу процесу „виробництва” мови

Ключові слова: мовно-мисленнєві процеси, мотив, задум, мовний знак, рівні мовотворення.

Постановка проблеми. Проблема мовленнєвої діяльності хвилювали ще мислителів стародавнього світу. Платон в „Софісті” писав те, що „відбувається в душі бесіда її з собою і називається мисленням” [6, с.189]. Аристотель в „Риторичі” виділив три основні елементи спілкування, до яких він відносив творця, слухача та силу мовлення. Він звертав особливу увагу на засоби організації мовлення, змістову сторону мовленнєвих утворень.

Питання мовленнєвої діяльності складали предмет досліджень в епоху Середньовіччя. Василій Кесарійський, наприклад, займався проблемами породження мовлення, створивши своєрідну модель, яка включала таку послідовність етапів: створення образу предмета в думці, вибір значень, які співвідносяться з певним предметом, мовленнєві органи і, нарешті, за допомогою вібрації повітря, необхідного для членороздільного руху голосу, виявлення таємної думки лінгвістичних вчень [6, с. 169].

В епоху Відродження та Просвітництва ці ідеї отримали подальший розвиток, були зроблені вагомі кроки у вирішенні питань мовленнєвої діяльності. Надалі філософи та граматики XVII ст. взявши за основу філософські ідеї про розвиток мови, породження мовлення, особливості створення ефективних текстів, підготували основу для продовження вагомих досліджень теорії мовленнєвої діяльності.

Основою сучасних вчень про мовленнєву діяльність стали роботи вчених XIX ст., серед яких в першу чергу необхідно виділити німецького вченого Вільгельма фон Гумбольдта. Значним внеском цього вченого було те, що він звернув особливу увагу на діяльнісний аспект мовлення і пов’язану з цим аспектом природу творчості. Гумбольдт вважав, що в основі мовленнєвої діяльності лежить мовленнєва здатність, яка розвивається у дитини в процесі оволодіння мовленням. Це положення виявилось принципово важливим як у вивченні особливостей оволодіння мовленням дитиною, так і в дослідженнях творчого аспекту мови та мовленнєвої діяльності в цілому. Виділяючи індивідуальне та соціальне в мовленнєвій діяльності, вказуючи на їх взаємозв’язок та взаємозалежність, В. Гумбольдт писав: „Мовленнєва діяльність навіть у своїх найпростіших проявах це поєднання індивідуального сприйняття та природи людини”, „<...> мовне спілкування могло б бути чимось іншим, а не лише відповідним збудженням мовленнєвих здібностей того, хто слухає, якби за відмінностями різних людей не стояла б єдність людської природи” [3, с.305]. Для нас є дуже важливими думки Гумбольдта про те, що змістова сторона слова відображає дійсність. Підкреслюючи творчу природу мови, вчений досить тонко вказав, що „слово проявляє себе як сутність особливої властивості, схожої до витвору мистецтва” [3, с.320].

Ідеї В. фон Гумбольдта вплинули на розвиток теорії мовленнєвої діяльності. Так, Герман Пауль у „Принципах історії мови”, у продовження ідей Гумбольдта, вказав, що „справжнім об’єктом мовного дослідження є сукупність проявів мовленнєвої діяльності всіх, які відносяться до даної мовної сукупності індивідів у їх взаємодії”, що мовна творчість індивідуальна, але у склад мови не входить нічого, що „не було б санкціоновано згодою даної сукупності людей” [9, с.42-46].

Індивідуальні та соціальні сторони мовленнєвої діяльності виділяв Ферденант де Сосюр, вважаючи, що здатність до мовленнєвої діяльності реалізується у мові. Сосюр визначав мову як думку, організовану у звуковій матерії. Вияснюючи особливості психічних механізмів мовленнєвої діяльності, основним способом об’єднання одиниць мови у свідомості мовців він вважав складну сітку асоціативних відношень. Це положення є досить важливим у співвідношенні з цілями нашого дослідження. „Асоціації, поєднані колективною згодою і в своїй сукупності складають мову, – писав Сосюр, - суть реальності, яка локалізуються у мозку” [11, с.144].

Дослідження вчених XIX ст. слугували основою відомої концепції Л.С.Вигоцького (порівняйте також „<...> слово є не лише „слугою” думки, це не тільки форма, в яку виливається думка, - а слово є настільки могутнім, що викликає, породжує, творить саму думку” [10, с.5]). Л.С.Вигоцький, творчо розвиваючи думки своїх попередників робить висновок про те, що мислення та мова пов’язані між собою, співвідносні, але не тотожні. „<...> Думка не є щось готове, що підлягає вираженню. Думка виконує певну функцію, роботу. Ця робота думки це перехід від відчуття заддання – через формування значення – до розгортання самої думки”; „Думка це внутрішній опосередкований процес. Це шлях від непевного бажання до опосередкованого вираження через значення, швидше не до вираження, а до формування думки в слові” [2, с.190]. Основні положення концепції Л.С.Вигоцького, що включають такі ключові поняття, як мотив, внутрішнє слово, значення зовнішніх слів, синтаксис значень та словесний синтаксис, діяльнісний підхід та ін., а також його концепція значення слова, виявлена специфіка внутрішнього мовлення, внутрішні ситуації і т.д. визначили основні напрямки вітчизняних досліджень мовно-мисленнєвих процесів. Серед них, в першу чергу, необхідно назвати психолінгвістичні дослідження, присвячені теорії мовленнєвої діяльності. Успішний розвиток психолінгвістики обумовлений теоретичними та експериментальними розробками, проведеними як

вітчизняними (Н.І. Жинкін, А.Р. Лурія, А.Н. Леонтьєв, А.Н. Соколов, А.А. Леонтьєв, Р.М. Фрункіна, Т.В. Ахутіна, А.М. Шахнарович, А.С. Штерн, А.А. Залевська, Л.В. Сахарний, Ю.А. Сорокін, І.А. Зимня, Б.Ю. Норман та ін.), так і зарубіжними (Ч. Осгуд, Н. Хомський, Дж. Міллер, Д. Слобін, Дж. Маршал, Дж. Діз та ін.) вченими.

Отож, теорія мовленнєвої діяльності має тривалу історію. На основі ідей, зароджених у процесі її становлення та розвитку, вченими були запропоновані різноманітні моделі породження та сприймання мовлення.

Сучасні дослідження засвідчили, якою складною є система знань, що стоїть за кожним мовленнєвим актом і запускається в рух при породженні мовленнєвого вислову [7]. До такої бази знань включаються:

1) мовні знання, в тому числі знання граматики і словника, знання про вживання різних одиниць і правил їх комбінаторики;

2) немовні, досвідні та інші знання, отримані в предметно-пізнавальній діяльності людини, тобто взагалі знання про світ;

3) знання принципів мовленнєвого спілкування, та ілюкативних сил окремих мовленнєвих актів;

4) поєднання різних типів текстів і умов їх вживання, знання про адресата і т. п.

Зазначені знання можна вважати вихідними для різних моделей породження мовлення, що пропонуються представниками різних наук – лінгвістами, психологами, психолінгвістами, нейролінгвістами, фахівцями зі штучного інтелекту.

Моделі породження мови розроблялися вченими в різний час. Природно, ці моделі відрізняються вихідними установками і переслідують різні цілі.

Нас зацікавив психолінгвістичний підхід, зокрема ті моделі породження мовлення, з погляду яких уможливилось пояснення появи вислову. Першою спробою подати в загальному вигляді процеси породження мовлення вважається модель, запропонована Чарльзом Осгудом. Автор зауважує, що в даному процесі існує чотири рівні.

Одиницею мотиваційного рівня є речення в широкому неграматичному розумінні. На цьому рівні приймаються рішення загального характеру: говорити чи не говорити; якщо говорити, то у якій формі – ствердження, запитання, наказ; якщо форма обрана, то якими засобами користуватися для її вираження в реченні – наприклад, вибрати активну чи пасивну форму; що виділити логічним наголосом, які обрати типи інтонації.

На семантичному рівні мовець почергово виділяє в реченні відповідні послідовності слів – функціональні класи. Вони співвідносяться з класом безпосередніх складових (що традиційно виділяються в американській дескриптивній лінгвістиці). За Ч. Осгудом, будь-яке речення може бути розділене на одиниці кодування. Причому ці одиниці є не конкретними словами, а функціонально-семантичними класами.

Одиницею рівня послідовностей є слово як фонетична, а не семантична одиниця.

На інтеграційному рівні, в ролі одиниці виступає склад. На цьому рівні діють моторні механізми кодування і відбувається звукове оформлення вислову.

У праці „Плани і структури поведінки” (1960) відомі американські психологи Дж. Міллер, Є. Галантер і К. Прибрам стверджують, що людина, реалізуючи вислів, постійно контролює своє мовлення, здійснюючи зворотній зв'язок у випадку помилкової дії, тобто виправляючи себе, висловлюється правильно. Перш ніж перетворити свою думку в мовлення, людина складає програму свого вислову, створює загальну схему з порожніми клітинами. Вони називають це планом. У людини, на думку авторів, є досить чітке передбачення того, що вона збирається сказати, і її вибір потрібних слів залежить від чогось значно більшого, ніж попередні елементи її вислову. У мовця, є план речення, і, коли він формулює його, то має досить ясне уявлення про те, що збирається сказати. План речення повинен загалом визначитись до того, як підбираються лексеми, які особа збирається висловити. Іншими словами, розглядаючи процес планування мовленнєвого вислову, дослідники вважали, що мовець має деякий образ того, що він хоче сказати, і в процесі виконання плану він прагне наблизитись до нього. При цьому, на їх думку, в процесі реалізації плану людина діє методом проб і помилок. Іноді виникає невідповідність результату планові. Але тут включається механізм зворотного зв'язку, і людина прямує до реалізації плану від спроб до операцій, від спроб до результату. Саме тому аналізована модель отримала назву ТОТЕ (англ. test – operate – test – exit, тобто спроба – операція – спроба – результат).

У дослідженні О.М. Леонтьєва розглянуто мовленнєву діяльність в її безпосередніх зв'язках з усіма іншими видами людської діяльності, зроблено аналіз інваріантної структури різних типів діяльності.

Спираючись на дані дослідження, моделі породження мовлення у вітчизняній науці почали включати положення про те, що:

- в дослідженні мовленнєвої діяльності важливо закріпити процес породження мовлення, виділяючи у ньому його послідовні етапи;
- у процесі породження мовлення як відповідного виду діяльності необхідно встановити перш за все структуру цієї діяльності;
- в опис мовленнєвої діяльності варто включити не лише власне мовні явища, що характеризують її, але й зупинитись на розумінні домовленнєвих, передмовленнєвих феноменів; і, на кінець,

- однієї моделі породження мовлення на рівні слова принципово недостатньо, тому що в ній не враховуються ні роль більш широкого номінативного компонента мовленнєвої діяльності, який розуміється, ні роль синтаксичних структур і дериваційних процесів, що беруть участь у здійсненні породження мовлення.

Визнання всіх цих теоретичних настанов, на думку О.С. Кубрякової означало на практиці, що при створенні нових моделей породження мовлення як у психолінгвістиці (праці О.О.Леонтьєва, І.О.Зимньої), так і в лінгвістиці (праці С.Д. Кацнельсона, О.С. Кубрякової і ін.), враховувались досягнення сучасних синтаксичних і семантичних теорій, широкий контекст нової парадигми лінгвістичних знань, нові концепції в галузі граматики тексту і теорії мовленнєвих актів і т.ін., а в результаті розширювалось і збагачувалось саме поняття мовленнєвої діяльності і породження мовлення як початкового етапу цієї діяльності.

Більше 30 років тому О.О. Леонтьєв писав про те, що «...дати повну модель усіх процесів і механізмів, що здійснюють мову, при сучасному рівні знання неможливо» [8, с.38]. З трьох блоків мовного механізму, виділених О.О. Леонтьєвим [8, с.40] - блоку породження, блоку короткочасної і блоку довгострокової пам'яті, - найменш вивченим є саме блок породження.

О.О. Леонтьєв досить критично розглянув існуючі моделі породження мовлення і використав теоретичну концепцію діяльності як загального поняття для пояснення теорії мовленнєвої діяльності зокрема, спираючись при цьому на ідеї Л.С. Виготського, та О.Р.Лурії. Дослідник стверджує, що процес продукування мовлення необхідно розглядати як складну, поетапно формувальну мовну дію, яка є складовою частиною цілісного акту діяльності.

О.О.Леонтьєв пропонує наступну теорію породження мовлення. Першим етапом вироблення мовлення є внутрішнє програмування вислову. Внутрішня програма відповідає змістовному ядру майбутнього вислову. Являючи собою ієрархію пропозицій, вона пов'язана з його предикативністю і темо-рематичним членуванням ситуації. В основі внутрішнього програмування лежить образ, що має особистісний смисл. З одиницями програмування здійснюються операції включення, перерахування і поєднання.

Другий етап - етап граматики-семантичної реалізації. На цьому етапі виділяються підетапи:

1) тектограматична. Йому відповідають операції перекладу програми на об'єктивний код. У результаті підбирається набір одиниць об'єктивно-мовного коду, що не володіють ще повною семантичною характеристикою, але «навантажені» додатковою семантикою;

2) фенограматичний підетап. Він включає операції по розподілу семантичних ознак однієї кодової одиниці між декількома одиницями і лінійний розподіл кодових одиниць у висловленні, що ще не мають граматики характеристик. Передбачається, що саме з цим підетапом співвіднесене актуальне членування висловлення;

3) майже одночасно з попереднім здійснюється підетап синтаксичного прогнозування. Послідовним елементам приписуються відсутні параметри: місце в загальній синтаксичній схемі висловлення, конкретна морфологічна реалізація місця в загальній схемі плюс синтаксично нерелевантні граматики ознаки; повний набір семантичних ознак, повний набір акустико-артикуляційних ознак; У слід за внутрішнім семантико-граматики програмуванням вислову здійснюється його моторне програмування, потім здійснюється вихід мовлення – реалізація.

4) підетап синтаксичного контролю. Прогноз співвідноситься з різними даними: із програмою, контекстом, ситуацією і т.п. Тут можливі два варіанти: або протиріччя немає (у даному випадку мовець йде далі), або виникає невідповідність (може бути невірним сам прогноз, у цьому випадку виникає необхідність перейти до нового класу прогнозів, тобто зробити трансформацію пропозиції, а при неможливості трансформації висловлення програмується заново).

Найважливіша відмінність теорії О.О. Леонтьєва полягає в тому, що вона зчитує ряд відомих концепцій, представлених іншими авторами, спирається на принцип, що допускає вибір різних моделей і включає їх як окремі випадки. Тим самим теорія «знімає» проблему експериментального доказу конфронтуючих одна одній психолінгвістичних моделей і пояснює те, чому кожна з цих моделей, узята окремо [8, с.120].

На кожному етапі породження мовлення діє механізм контролю за його здійсненням.

Важливими характеристиками моделі І.О.Зимньої є розмежування понять „здум” і „програма”, принцип одночасної дії всіх компонентів і рівнів в реальному процесі породження, принцип поєднання рівнів, коли ланка одного рівня є компонентом другого [5, с. 95-99]. У схемі І.О. Зимньої виділена також певна кількість рівнів і компонентів, поняття „стадія” замінена поняттям „рівень”. Авторка виділила стимулюючий, формуючий і реалізуючий рівні у схемі і субкатегоризацію рівнів у вигляді приписування кожному рівню „блоків” операцій. Так до стимулюючого рівня включено блок, що об'єднує у своєму складі комунікативні наміри мовця з задумом мовлення і його мотивів; у формуючий рівень включений блок, що об'єднує просторово-понятійну схему майбутнього вислову зі схемою тимчасового розгортання вислову на смислоутворюючій фазі з блоком словесно-граматики структурування на формуючій фазі. Реалізуючий рівень зв'язується в основному з артикуляцією, тобто озвучуванням висловлювання. Найважливішим, на нашу думку, є те, що автор передбачає процеси паралельного, а не послідовного характеру внутрішніх механізмів говоріння.

Рівневу модель породження мовлення пропонує також Б.Ю.Норман. Усі мовні рівні, на думку автора, об'єднуються і координуються в процесі породження тексту в ході перетворення внутрішнього мовлення в зовнішнє. Дослідник вказує, що загальна послідовність цього процесу може бути співвіднесена з самою системою рівнів, а тому має таке схематичне зображення. Такою схемою передбачається єдиний план

можливого моделювання мовлення, що відповідає поступовому введенню в процес різних порівневих систем, починаючи з синтаксису. І хоча сам автор вказує, що ієрархію рівнів і стадій не варто розуміти буквально, його загальний висновок все ж полягає у тому, що „породження вислову як таке починається саме з вибору структурної схеми”.

Комунікативноорієнтовану модель породження мовлення пропонує В.Д.Климонов. Процес породження визначається наміром мовця, а також вибраною ним для реалізації цього наміру стратегією чи планом мовленнєвої поведінки. Ця стратегія залежить від конкретних контекстуально-ситуативних умов мовлення, а також від соціальних, особистісних і психофізичних властивостей мовця.

Найбільш загальноприйнятою в сучасній психолінгвістиці є модель породження мовлення, запропонована В. Левелтом. На його думку, процес мовлення включає, наміри, відбір інформації, яка повинна бути виражена, впорядкування інформації, пов'язування її зі сказаним раніше. Ці ментальні процеси В.Левелт називає концептуалізацією, а систему, яка дозволяє це реалізувати, - „концептуалізатором”. Продуктом концептуалізації є до мовне повідомлення.

Для вироблення повідомлення мовець повинен мати доступ до кількох типів інформації. По-перше, це процедурні знання (типу „якщо – то”). По-друге, це декларативні знання (типу „що утримує що”). По-третє, ситуаційні знання – інформація про наявну ситуацію, про співбесідників і про оточення, в контексті якого відбувається мовлення. Окрім цього, мовець повинен стежити за тим, що він та інші сказали в процесі спілкування.

Наступним компонентом після „концептуалізатора” є так званий „формулювальник”. У ролі основної інформації „формулювальник” використовує домовленнєве повідомлення, а в ролі результату „видає” фонетичний чи артикуляційний план. Іншими словами, „формулювальник” переводить певну концептуальну структуру в певну мовну структуру. Спочатку відбувається граматичне кодування повідомлення, потім-фонологічне кодування. Зважаючи на це, В.Левелт вводить поняття леми, під якою він розуміє не фонологічну частину лексичної інформації слова. У лему входить все, крім фонологічного аспекту слова, – концептуальна інформація і морфосинтаксичні характеристики. Посередництвом процесу граматичного кодування мовець видобуває потрібні леми і розміщує їх у правильному порядку. Важливо, що граматичне кодування, згідно з В.Левелтом, передбачає вибір потрібних лексичних понять і формування синтаксичного каркасу. Все це, у свою чергу, готує формування поверхневої структури.

На наступному етапі продукування мовлення відбувається обрання фонологічної форми, і мовець буде артикуляційний план вислову. Це здійснюється за допомогою „артикулятора”. Цей компонент механізму вироблення мовлення дістає послідовні блоки внутрішнього мовлення з артикуляційного буфера і передає їх на виконання. Продуктом артикуляції є зовнішнє мовлення.

Модель В.Левелта передбачає також, що мовець є своїм власним слухачем. Наявна у мовця система розуміння мовлення включає в себе як розуміння зовнішнього мовлення, так і доступ до свого внутрішнього мовлення (моніторинг). Ця система дозволяє уявляти внутрішнє мовлення в його фонологічному, морфологічному, синтаксичному і семантичному аспектах.

Таким чином, у самому найзагальнішому вигляді процес вироблення мовлення полягає в тому, що мовець за певними правилами переводить свій задум в мовленнєві одиниці конкретної мови.

Найбільш творчу модель породження мовлення у вітчизняній психолінгвістиці пропонує О.С. Кубрякова [7]. В нормальних умовах, пише автор, мовлення здійснюється за схемою, яка включає в узагальненому варіанті наступні ланки: мотив – задум – формулювання думки з кристалізацією групи особистісних смислів – оформлення і розвиток думки за рахунок перекодування особистісних смислів у мовні значення, пов'язані з відповідними типами знаків – організація цих мовних знаків в зовнішній мовленнєвий вислів.

Пропонуючи дану схему, яка більш детально заповнює перехід від перед- вербальних стадій до власне вербальних, авторка вказує, що реальний перебіг процесу породження мовлення може мати іншу форму. Те, що в науковому аналізі зображується в послідовності, фактично відбувається з можливими порушеннями звичного порядку наступності різних стадій в різних типах мовлення. Іншими словами, в структурі мовленнєвої діяльності можливі різного роду зміни і переплетення від розтягування одного етапу до злиття суміжних, від пропуску одного із них до включення деяких додаткових стадій і т.ін.

Таким чином, можна констатувати, що у всіх моделях породження мовлення на передмовленнєвих етапах виділено, (в ролі окремого етапу), мотиваційний бік діяльності яка має особливу спонукальну силу.

У моделях підтверджено існування думки, що випереджує смисл мовця і створює його. Роз'єднання окремих смислів, що виокремлюються з цілого психічного утворення, збігається з народженням мовленнєвого вислову: суть знакових операцій полягає в тому, щоб підвести смисли, слово „внутрішнє”, під конвенціональні чи не конвенціональні знаки. Закономірності такої поведінки вже дані людині у її попередньому досвіді користування знаками.

Етап формування особистісних смислів (Л.С.Виготський, О.Р.Лурія, у інших авторів - етап внутрішнього програмування), передбачає не лише уточнення майбутнього змісту, але й відомі елементи його структурування. На наш погляд, ці два моменти – формування особистісних смислів і їх наступний розподіл, структуризація по мовних каналах мають важливе значення для появи вербальної оцінюваності (в усній чи писемній).

Переходи від внутрішнього мовлення до зовнішнього в більшості випадків пояснюються уявленням лексичного розгортання і граматичного структурування, іноді пропонується схема від синтаксису глибинного до синтаксису поверхового.

Цінною є ідея паралелізму, висловлена вперше І.Зимньою [5]. Вона дає підстави стверджувати, що вдаватися в дискусії з приводу того, що первинне – поява синтаксичних конструкцій чи лексичних одиниць, – недоцільно тому, що процес породження вислову не може носити абсолютно „жорсткий” характер. Він межує з імовірними операціями, в ході яких здійснюється вибір одного з можливих шляхів продовження процесу.

У цілому ж різні теорії і моделі мовленнєвого виробництва близькі і, по суті, швидше доповнюють і уточнюють одна одну, ніж заперечують та відображають сутність і характер психічних процесів у мовленнєво-мисленнєвій діяльності, структуру цієї діяльності. Як і будь-який інший тип людської діяльності мовленнєва діяльність є об'єктом свідомого контролю зі сторони мовця. А це означає перебудову у процесі комунікації.

Резюмуючи сказане, можна стверджувати, що мовленнєва діяльність характеризується можливістю досягнути один і той же результат – побудувати необхідний вислів, використовуючи для цього різні шляхи. Конкретні способи формування зовнішнього вислову визначаються тим, яке саме слово чи група слів віднайдені у внутрішньому мовленні і представляють основу для розгортання майбутнього вислову.

За минулі роки багато чого змінилося в теорії породження мови, були удосконалені вже наявні і розроблені нові моделі. І все-таки, за влучним зауваженням К.С. Кубрякової, сам процес мовотворення залишається як і раніше глибоко таємничим і має в собі безліч незрозумілого [7, с.33].

Одержала свій розвиток модель породження мови, розроблена О.О.Леонтьєвим і представлена в схемі І.А. Зимньої.

В одній з останніх робіт «Основи психолінгвістики» [8] відомий вітчизняний психолінгвіст представляє теорію мовотворення. Особливістю теорії є те, що вона включає різні моделі мовотворення, тобто покладений у її основу принцип допускає, що в процесі породження мови мовець може вибрати різну модель такого породження.

Описані в різних роботах етапи формування висловлення дозволяють виявити загальні тенденції породження мови. Велику роль, безсумнівно, в описі процесів породження мови зіграли моделі, розроблені в різний час закордонними вченими (це, у першу чергу, роботи Ч. Осгуда, Н. Інґве, У. Кінча, І. Шлезінґера й ін.). Ці моделі досить докладно описані в даний час [8;1;4].

Розроблені вченими моделі мовотворення дозволяють говорити про те, що мовний процес являє собою особливий вид дії, у якому обов'язковими є наступні етапи:

- 1) мотиваційно-змушуючий (мотив + намір);
- 2) змістоутворюючий (задум - значеннєва структура);
- 3) реалізуючий (значеннєва структура - мовний знак).

Виявляючи загальні тенденції, можна говорити про те, що ранні моделі мовотворення - це поетапні моделі, що характеризуються послідовним переходом від одного етапу до іншого в процесі виробничої мови. Надалі розроблялися моделі рівнобіжного підходу, що характеризуються тим, що в них мовотворчий процес одночасно розвертається на різних рівнях.

Висновки. Різні моделі мовотворення представляють різні аспекти мовної діяльності, що співвідносяться з завданнями нашого дослідження. Психолінгвістичні моделі відображають структуру мовотворення діяльності індивідуума, особливості її процесів, їх взаємозумовленість і умови протікання. Лінгвістичні моделі націлені на визначення ролі мовних одиниць, категорій, явищ у процесі виробництва мови. Особливу актуальність, на наш погляд, одержує розробка комплексних підходів до аналізу процесу виробництва мови. Так, моделі, що сполучають комунікативний і когнітивний підходи, надають можливість різнобічного аналізу з погляду дослідження новотвору в окремих мовних актах і опису структур репрезентації різних видів знання в новому слові.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ахутина Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М., 1989.
2. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М., 1996.
3. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. – М., 1984.
4. Залевская А.А. Введение в психолінгвістику. – М., 1999.
5. Зимняя И.А. Функциональная психологическая сфера формирования и формулирования мысли посредством языка // Исследование речевого мышления в психолінгвістике. – М., 1985.
6. История лингвистических учений. Отв. ред. А.В.Десницкая, С.Д. Кацнельсон. – СПб., 1980,1985.
7. Кубрякова Е.С. и др. Человеческий фактор в языке. Язык и порождение речи. АН СССР. Институт языкознания. – М., 1991.
8. Леонтьев А.А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания. – М., 1969.
9. Пауль Г. Принципы истории языка. – М., 1960.
10. Савинов М. Народная этимология на почве русского языка // Русский филологический вестник. – 1889. – Т. 21. – №1.
11. Сосюр Ф.де. Курс загальної лінгвістики/ Пер. з фр. А.Корнійчук, К.Тищенко. – К.: Основи, 1977.

Резюме. В статтє анализируются модели творения высказывания, что представляют разные аспекты речевой деятельности. Доказана актуальность комплексных подходов к анализу процесса производства речи.

Summary. The models of the language formation, which represent different aspects of the speech activity are analyzed in the article. The actuality of the complex approach to the analyses of the process of producing language has been proved.

УДК 82 – 84
НІКОЛАЙЧУК

І.О.

ПРОБЛЕМА АВТОРСЬКИХ НОВОТВОРІВ У ПАРАДИГМІ ПОРОДЖЕННЯ ТА СПРИЙМАННЯ ВИСЛОВУ

Резюме. У статті з'ясовуються можливі механізми утворення авторських неологізмів у системі нових моделей породження вислову, виділяються елементи схем вислову, які найбільшим чином активізуються у процесах мовно- та словотворення.

Ключові слова: мовленнєва діяльність, породження та сприйняття вислову, когнітивна парадигма.

Постановка проблеми. Термін «мовленнєва діяльність» у сучасній науці тлумачиться по-різному, вживається у вузькому і широкому значенні. Це обумовлено тим, як визначаються „межі” мовленнєвої діяльності. Заслугує на увагу позиція Е.С.Кубрякової, що дотримується більш широкої точки зору, стверджуючи, що мовленнєва діяльність починається вже тоді, що коли активізована свідомість приймає рішення висловити щось, коли перед актом мовлення відбувається формування думки і планування мовного вислову. Саме ж поняття мовленнєвої діяльності використовується в якості загального і родового для позначення всіх явищ, що відносяться до породження і сприйняття мови, до процесів говоріння і слухання в повному їхньому циклі [7, с.25].

Мовленнєва діяльність людини надзвичайно складна за своєю структурою і залежить від багатьох різноманітних факторів. Вона завжди поєднує в собі протилежні начала – автоматизм і творчість, лінійність і багатомірність. Нероздільні і два такі її аспекти, як говоріння і слухання, створення вислову і його сприйняття. Не зважаючи на те, що активізації людської свідомості вимагає і процес конструювання мовленнєвих форм, і процес їх розуміння, ступінь активності і ступінь творчості тут, як правило, не однакові. Не варто сперечатись про те, що складніше – висловити думку чи зрозуміти її, все-таки розуміння йде за свідомістю, зусилля при вербалізації значно більші за ті, які пов'язані зі сприйняттям мовлення.

Сучасні напрямки психолінгвістичних досліджень характеризуються всезростаючою увагою до складного феномена людської особистості. В області словотвору даний підхід припускає не стільки вивчення похідного слова як комбінації морфем, отриманої в результаті перетворень у словотворчому гнізді, скільки дослідження реального мовномисленнєвого процесу утворення слова індивідуумом у конкретному комунікативному акті.

Нами зроблена спроба проаналізувати авторські неологізми з погляду мовленнєвої діяльності людини. Для початку здійснимо цей аналіз у досить загальному вигляді. Об'єктом дослідження обрана та частина мовленнєвої діяльності письменника (поета), яка безпосередньо стосується актів вербалізації думки і реалізації інтенцій автора в мовній формі. Відповідно, в поле зору дослідження потраплять механізми, що здійснюють головний цикл мовленнєвої діяльності – цикл породження мовного вислову, зокрема, поетичного тексту.

Для аналізу поетичної творчості, на нашу думку, більш суттєвими для опису внутрішніх механізмів мовлення і адекватного розуміння того, що робить автор і які стратегії використовуються ним під час породження вислову, виявляються ті аспекти процесу створення вислову, які в термінах сучасної науки називаються когнітивними.

Ми вважаємо за необхідне простежити процес породження мовлення, розібратися в тих знаннях, які з однієї сторони, необхідні людині для того, щоб вона говорила, і які, з іншого боку, по-різному відображаються на різних етапах її мовленнєвої діяльності, по-різному використовуються і, на кінець, вербалізуються в різних мовних формах.

Важливими для когнітивної парадигми у вивченні мови Т. Виноград вважає такі принципи:

- 1) визнання важливою галуззю дослідження структури знань індивіда;
- 2) особливої уваги до механізмів породження і розуміння висловів;
- 3) врахування того, що названі процеси відбуваються в межах структури процесу мисленнєвої діяльності, що включає, до того ж, як мовні, так і немовні елементи [2].

Когнітивний підхід є основою таких дослідницьких програм, в яких мова розглядається як невід'ємна частина і органічна складова людського розуму, тісно взаємопов'язана з іншими когнітивними структурами і процесами – сприйняттям, мисленням, увагою, пам'яттю та ін. Відповідно до цієї програми породження мовлення розглядається не лише в тісному зв'язку з мисленням, а й у тісному зв'язку з процесами переробки і збереження знань, з самою організацією знань у мозку людини, з актуалізацією знань під час мовлення і їх об'єктивацією в мовних формах. У руслі когнітивного підходу, породження мовлення розглядається як

З М І С Т

<i>Від редакції</i>	3
Ямницький В.М., Литвиненко С.А. Життєві перспективи особистості в контексті психології життєтворчості.....	4
Петренко О.Б. Гендерні відмінності формування життєвих перспектив у старшокласників.....	6
Корнієнко О.В. Індивідуально-психологічні особливості психосоматичного здоров'я студентів-юнаків.....	10
Безкоровайна О.В. Особистісне самоствердження у контексті професійного вдосконалення і життєвих перспектив у ранньому юнацькому віці.....	15
Артемова О.І. Професійне становлення і розвиток креативної особистості майбутнього педагога.....	19
Безлюдна В.І., Осьмак Л.П. Динамічні аспекти життєвої перспективи особистості у період переходу від підліткового до раннього юнацького віку.....	22
Блинова О.Є. Гендерні аспекти психологічного здоров'я.....	25
Бордюк В.М., Бабак К. Ціннісно-смыслова природа самовизначення старшокласника.....	28
Вакарєв Є.С. Психологические особенности гендерной интерпретации парфюмерных запахов.....	31
Воробйов А.М. Концептуальні основи формування соціально активної особистості майбутніх вчителів у розвиваючому виховному просторі педагогічного університету.....	36
Галецька І.І., Пендюр А.В. Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді.....	39
Главінська О.Д. Життєві цінності особистості.....	43
Демчук О.О. Соціально-психологічна компетентність особистості та її психологічні прояви.....	46
Дружиніна І.А. Феномен ідентичності та ідентифікації в руслі сучасних психологічних досліджень.....	48
Димченко Н.С. Розвиток особистості менеджера як психологічна проблема.....	52
Долгих А.А. Неусвідомлена релігійність особистості як психологічний феномен.....	55
Завгородня О.В. Питання ціннісного становлення художньо обдарованої особистості.....	58
Завгородня О.В., Курганська Л.О. До проблеми збереження психологічного здоров'я дитини.....	64
Ісасва Є.С. Вплив хвороби на становлення життєвих перспектив особистості.....	70
Івашкевич Е.З. Методологічні засади підготовки практичних психологів у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації.....	73
Камінська О.В. Психологічний аналіз феномену самоставлення в юнацькому середовищі.....	78
Кардаш Г.М. Моральне вдосконалення студентської молоді у контексті життєвих перспектив.....	83
Кашпур Ю.М. Наукова інтерпретація узагальнених гендерних та сексуальних стереотипів: їх вплив на розвиток фізичного образу „Я” підлітка.....	86
Кобильнік Л.М. Динаміка особливостей самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів.....	89
Ковалевич В.В. Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив у контексті естетичних цінностей.....	94
Корчакова Н.В. Самопрезентаційна складова монологічного виступу.....	97
Косарєва О.І. Вплив подружніх стосунків на особистісний розвиток дитини.....	100
Кириченко Н.А. Переживання буденності як елементарна форма життєтворчості особистості в юнацькому віці.....	103
Кравчук М.М. Формування особистісного цілепокладання, як елемента життєвої перспективи підлітків з девіантною поведінкою.....	109
Мазяр В.М. Особливості розвитку мислення школярів на уроках світової літератури.....	113
Марковець Г.В. Критерії транспективної діагностики особистісного зростання і соціальної спроможності сучасної людини у розумінні практичних психологів.....	116
Марковець Л.М. Динаміка моральних цінностей майбутніх психологів як показник їх особистісного зростання у процесі професійного становлення.....	120
Матейко-Калиний Н.М. Особливості емоційного реагування на життєві ситуації у дітей, які мешкають в зоні посиленого радіоекологічного контролю.....	127
Мешко Г.М., Мешко О.І. Формування компетентності здоров'я збереження майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін.....	130
Михальчук Н.О. Культурологічно орієнтоване навчання студентів іноземної мови.....	133
Назарець Л.М. Пізнавальний інтерес як складова самосвідомості підлітків.....	138
Ніколайчук Г.І. Загальні моделі породження вислову у структурі мовленнєвої діяльності.....	141
Ніколайчук І.О. Проблема авторських новотворів у парадигмі породження та сприймання вислову.....	146
Оселедько О.О. Цілепокладання як чинник професійно-особистісного зростання майбутніх практичних психологів на етапі вузівської підготовки.....	151
Островська О.І. Професійний діагноз як складова багатоосового психологічного діагнозу при параноїдній шизофренії.....	154
Осьмак Л.П. Психологічні особливості життєвої перспективи вагітних жінок.....	157
Павелків В.Р. Теоретичний аналіз головних підходів до дослідження агресії та агресивної поведінки.....	161
Панасюк М.М. Шляхи пониження рівня навчального стресу в студентів.....	166
Пісоцький О.П. Тренінг базових когнітивних стилів майбутніх психологів як чинник їх професійного	

самовдосконалення.....	169
Поліщук Н.В., Панченко М.С., Панченко І.М., Мосісвич О.С. Загроза духовного зубожіння молоді.....	173
Попчук О.В. Професійна культура менеджера: проблеми та перспективи формування.....	176
Потапчук Т.В. Підготовка студентів до роботи з хоромим колективом.....	179
Прокоф'єва О.О. Вплив неконструктивних настанов на готовність до особистісного зростання майбутніх педагогів.....	182
Розова Т.М. Професійна спрямованість як умова розвитку комунікативних здібностей у майбутніх психологів.....	188
Романюк В.Л. Біоетичні аспекти онтогенезу особистості.....	193
Рудюк О.В. „Реконструкція” суб'єктивного психологічного простору безробітних методом багатомірного шкалювання.....	196
Рудь Г.В. Особливості емоційного забарвлення ментальних карт життя старшокласників та студентів.....	199
Савуляк В.О. Формування образу майбутньої професійної діяльності як детермінанта особистісного розвитку.....	206
Сеньовська Н.Л. Саморегуляція як засіб професійного всамодосконалення вчителя.....	209
Сеньчук О.В. Прояви психологічних труднощів студентів у процесі вивчення іноземної мови та шляхи їх подолання.....	212
Скляр П.П. Формування управлінської культури інженера як ймовірна складова трансформації його професійної підготовки.....	215
Смалько М.Ф. Поняття „норма” у розумінні музичної обдарованості.....	219
Співак В.І., Гаврилов О.В. Особливості консультування старших школярів з питань самовизначення, вибору професії та життєвих планів.....	222
Сторож О.В. Теоретичний аналіз життєвого шляху особистості за регулятивно-детерміністською концепцією.....	225
Сулжук А.Ф. Професійний особистісно-орієнтований підхід у підготовці конкурентоспроможного фахівця.....	229
Турецька Х.І. Аналіз підходів до розуміння ідентичності у психологічній науці.....	232
Уличний І.Л. Особливості реалізації профорієнтаційного проекту у навчально-виховному процесі школи.....	236
Ульяновська Л.П. Використання активних методів навчання у підготовці майбутніх хормейстерів.....	241
Фалько Н.М., Вовчак Н.А. Використання соціально-психологічного тренінгу у роботі практичного психолога з акцентуйованими підлітками.....	244
Хупавцева Н.О. Формування комунікативних умінь педагога.....	247
Чорнописка О.П. Динаміка ставлення чоловіків та жінок до дошлюбних та позашлюбних сексуальних стосунків у США, СРСР, Росії, Україні, Німеччині у другій половині 20 ст.....	251
Юрченко В.М., Волощук О.О. Професійний стрес як негативний фактор вдосконалення педагогічної діяльності.....	254
Юрченко В.М., Грищук М.М. Вікові кризи у дітей та підлітків у контексті формування їх до невротичних станів та життєвих перспектив.....	257
Ягьяєва С.В. Професійна само ідентифікація майбутніх психологів як форма вияву особистісного зростання.....	261
Яцюрик А.О. Розвиток суб'єктності особистості в процесі читання художньої літератури.....	264
Відомості про авторів.....	270

Наукове видання

О Н О В Л Е Н Н Я З М І С Т У , Ф О Р М Т А М Е Т О Д І В Н А В Ч А Н Н Я І В И Х О В А Н Н Я В З А К Л А Д А Х О С В І Т И

Збірник наукових праць

Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 37

Заснований у 1996 р.

Редактор збірника Воробйов А.М.

Відповідальний за підготовку збірника до видання Янцур М.С.

Технічний редактор Кравчук В.Ю.

Комп'ютерна верстка Хильчук Т.К.

Здано до набору 02.04.2007 р. Підписано до друку 9.04.2007 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсетний № 1. Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 29,14. Обл. вид. арк. 29,57. Замовлення № 25/1 Наклад 120.

Адреса редакції: 33028 м. Рівне, вул. Остафова, 31
Рівненський державний гуманітарний університет, кафедра професійної педагогіки і
трудової підготовки (к. 98, тел. 22-11-18)

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

О – 59 Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наукових праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Випуск 37. — Рівне: РДГУ, 2007. — 274 с.

ISBN 966 — 7281 — 08 — 7.

Збірник наукових праць містить статті з актуальних проблем психосоціального розвитку особистості.

Опубліковані матеріали можуть бути корисними для науковців, учителів, вихователів, практичних працівників освіти, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, викладачів та студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

УДК: 159: 37: 371: 372: 373: 374: 376: 378: 379

ББК 74.20